

אספקטים אידיאולוגיים במלחמות ישראל בעת כיבושה של הארץ

אלוף הרב מרדכי פירון

העיון במקורות המקראיים מצביע על שימת-הלב המיוחדת שהוקדשה על-ידי האומה הישראלית לטיפול העוצמה הרוחנית של הלוחם ולחיזוקה של הרמה המוסרית בין שורות הלוחמים. במקורות רבים מודגשת התפיסה כי תוצאות ההתמודדות בשדה-הקרב תלויות במידה רבה ברוחם האיתנה של הלוחמים ובהכרתם המלאה בצדקת מלחמתם. בפני הלוחם הישראלי בתקופה המקראית ניצב הציווי האלוקי ההופך את המערכה למלחמת ה' והמעלה את תחום המלחמה על כל גילוייה המציאותיים לספירות על-ארציות מיסטיות מובהקות, למישורים מטאפיזיים שיש בהם משום מתן משמעות רעיונית אידיאלית החורגת מעל ומעבר לאירועים המתרחשים בפועל בשדה-הקרב. לאורן של תפיסות אלה הבאות לידי ביטוי בזרמים הדומיננטיים של ההגות הישראלית הקדומה העוסקת בנושאי המלחמה על כל אירועיה ושלביה, נעניין עתה בכמה אירועים מלחמתיים בתקופה המקראית ונסה לבדוק את התייחסותה של ההגות היהודית האותנטית לאירועים אלה על-פי חקר המקורות בספרות ישראל הקדומה. נעסוק בשתי תופעות פנומניליות בהיסטוריה היהודית הצבאית בתקופת המקרא, שבשתייהן גם יחד מהוות בעיית העוצמה הרוחנית והתפיסה האידיאולוגית מוקד ומפתח להבנת ההתפתחויות ההיסטוריות והשתלשלות המאורעות האמפיריים. בעוד שבעניין הראשון, יציאת בני-ישראל ממצרים, מהווה שאלת הרפיון הרוחני והחולשה הנפשית מוקד להבנת האירועים, הרי העניין השני, התופעה המדהימה של העדר מוחלט של רכב ברזל בצבא ישראל בתקופת כיבושה של הארץ, מעמיד אותנו בפני אחד היסודות האידיאיים המרכזיים בתחומי האידיאולוגיה המקראית הקדומה.

העם מידי אויביו ושונאיו. ברם, ההתבוננות בהתמודדות הצבאית בין עם ישראל היוצא ממצרים לבין צבא פרעה, ובהתפתחותה של העלילה כולה כפי שמתוארת במקרא¹ מעוררת פליאה קשה למדי. הבעיה העולה מאליה היא תגובתו הקטסטרופלית של העם לנוכח

האירוע הדרמטי על שפת-הים, מול הצבא המצרי האדיר, במלחמה הראשונה בה עמדה האומה עת יצאה ממצרים, זכה לעיון מיוחד במקורות ישראל הקדומים: בספרות התלמודית והמדרשית. המקורות מרבים בתי-אור ההתרגשות הניסית ומדגישים את נס קריעת ים-סוף כאב-טיפוס בקטגוריה של ניסי הישועה וההצלה המתרחשים בשעה הגורלית, וגורמים במישרין להצלח

1. שמות, פרק יד.

של ישראל רמה על מצרים. רש"י מסביר במקום: „בגבורה גבוהה ומפורסמת" ואבן-עזרא מציין שוב לשיטתו: „לא יצאו כדמות בורחים, והיה עמהם כל כלי-המלחמה". הרמב"ן מרחיב את היריעה ואומר: „וזה טעם, ובני ישראל יוצאים ביד רמה" — שעשו להם דגל ונס. ויוצאים בשמחה ובשירים, בתוף ובכינור, כדמות הנגאלים מעבדות לחירות, לא כעבדים העתידים לשוב לעבודתם..." המדרש אף מייחד את הדיבור על נכונותם הכללית של ישראל לצאת ממצרים ולהסתכן בתלאות המדבר ובקשיי המסע בארץ בלתי נודעת, מול אויבים מסוכנים. וכך מספר המדרש: „רבי אליעזר אומר: להודיע שבחן של ישראל, שכיוון שאמר להם משה, קומו סעו, לא אמרו, איך אנו יוצאים במדבר ואין לנו מחיה בדרך, אלא האמינו והלכנו אחרי משה, ועליהם מפורש: „זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתר אחרי במדבר בארץ לא זרועה"⁶.

„והיו ישראל נרפים ואינם מלומדים למלחמה" מתוך הדברים שציטטנו עד כאן מתקבלת, לכאורה, תמונה כללית של שלמות רוחנית וקוממיות פיסית. אולם מקורות אחרים מעידים על מצב שונה לחלוטין במנטליות של העם, ובו פיתרון לבעיה שהתעוררה לעיל. תשובה כוללת ומעמיקה מבחינה פסיכולוגית לחידת המשבר הפתאומי שפקד את בני-ישראל מול חיל פרעה, מוצאים בדברי אבן-עזרא המסביר: „יש לתמוה, איך יירא מחנה גדול של שש מאות אלף איש מהרודפים אחריהם, ולמה לא יילחמו על נפשם ועל בניהם; התשובה, כי המצרים היו אדונים לישראל וזה הדור היוצא ממצרים למד מנעוריו לסבול עול מצרים ונפשו שפלה, ואיך יוכל עתה להילחם עם אדוניו, והיו ישראל נרפים ואינם מלומדים למלחמה. הלא תראה כי עמלק בא בעם מועט ולולי תפילת משה היה חולש את ישראל, והשם לבדו שהוא עושה גדולות, לו נתכנו עלילות, סבב שמתו כל העם היוצא ממצרים הזכרים, כי אין כוח בהם להילחם בכנענים, עד שקם דור אחר, דור המדבר שלא ראו גלות והיתה להם נפש גבוהה"⁷. מדברי אבן-עזרא מסתבר כי ההתעוררות שהקיפה את העם היתה שטחית וזמנית למדי, ולא היה בה כדי מתן תוקף ויציבות להילחם נגד אדוניו משעבדיו. נפש העבד היא רופסת ובלתי יציבה, והמנטליות שלו נתונה לתנודות פתאו-מיות בלתי צפויות מראש.

חולשה מהותית זו באופיין של שכבות רחבות באומה, מבארת — לפי מקורות מדרשיים ופרשני תורה ראשונים — את פשר החלטת הקב"ה לשנות את דרכי מסעו של העם ביציאתו ממצרים, כפי הכתוב: „ולא

סכנת מצרים, שפירושה, למעשה, התמוטטות מוחלטת עוד בטרם היות המערכה הצבאית. ההרס האיום של המוראל הציבורי, תוך שינוי מהפכני ופתאומי למדי כפי שהוא מתואר בתורה, הוא בחינת תהליך פסיכו-לוגי מוזר וסתום התובע פירוש וביאור. ננסה לסקור בעיה זו תוך הסתמכות על הספרות הפרשנית העוסקת בנושא זה.

למהות רפיון הרוח

ממקורות רבים אנו למדים על רוממות הרוח ותחושת הגבורה הנפלאה, שהיו נחלת האומה בצאתה מעבדות לחירות. בתארו את יציאת בני-ישראל ממצרים, קובע הכתוב בין השאר: „וחמושים עלו בני-ישראל מארץ מצרים"², ולפי פירושו של רש"י במקום: „אין חמושים אלא מזוינים". אבן-עזרא מרחיב את הדיבור בנושא זה ומוסיף כמה נקודות חשובות: „...וטעם להזכיר הכתוב, חמושים' במקום הזה, כי למעלה כתוב, בראותם מלחמה, כי ביד רמה יצאו בכלי-מלחמה ולא כמו עבדים בורחים". גם הרשב"ם מסכים לדעה זו וקובע: „וחמושים — בכלי-זין, שהיו הולכים לירש את ארץ-כנען...". בביאורו של בעל-הטורים אף מצוינים סוגי הנשק השונים בהם השתמשו חיילי ישראל: „וחמושים — מזוינים, על שם חמישה כלי-זין הנזכרים בפסוק: „מגן וצנה ורומח וחצים ומקל יד"³. לפי דעתם של אחדים מבין החוקרים האחרונים יש בביטוי „חמושים" משום הזכרת נשק מצרי מיוחד במינו — ה„חמש", שהוא רומח ארוך בעל חוד משולש, העשוי כך כדי לגרום חבלות חמורות ופצעים עמוקים. נשק קטלני זה היה מצוי בידי הנבחרים שבחיילי פרעה בלבד. לפי פירוש זה, נתכוונה התורה להראות לנו כי עם ישראל לא יצא כצאת עבדים בורחים, אלא היה מצויד במיטב הציוד הצבאי של מצרים. כל הפירושים שהזכרנו לעיל מסתמכים על המדרש הקדום הקובע: „אין חמושים אלא מזוינים, שנאמר, ואתם תעברו חמושים' (יהושע א, 14) ומלמד שהיו מזוינים בחמישה מיני זין"⁴.

מכאן, כי מסע בני ישראל לקראת כיבושה של ארץ כנען הוכן כראוי מבחינה צבאית, עובדה שהוסיפה בוודאי הרגשת ביטחון ויציבות, ותרמה חלקה ברוממות הרוח הכללית אותה חשו גאולי ה', שחזו פנים-אל-פנים בהתערבות האלוקית הניסית במהלכם של המאו-רעות. מתוך דברי המכילתא על הפסוק: „ובני ישראל יוצאים ביד רמה"⁵, שומעים אנו על תחושת העליונות הכללית: „ביד רמה — בריש גלי, דבר אחר: שהיה ידן

2. שמות יג, 18.

3. יחזקאל לט, 9.

4. מכילתא דרבי ישמעאל, בשלח.

5. שמות יד, 8.

6. שמות רבה, טו, כ.

7. אבן עזרא, שמות יד, 13.

מלחמתי. התורה מדגישה במיוחד את אופיו ודמותו של הצבא המצרי, שהיה מצויד בנשק התקפתי בעל עוצמה קטלנית. על דמותו של צבא פרעה נמסר: „ויאסר את רכבו, ואת עמו לקח עמו, ויקח שש מאות רכב בחור וכל רכב מצרים, ושלישים על כולו”¹¹. רכב-ברזל רתום לסוסים פראיים היה הנשק העיקרי של צבא מצרים ודרכי הפעלתו פותחו ושוכללו. צוותים מיוחדים של חיילים בכירים ששירתו במסגרת מקצועית של צבא קבע, הופקדו על שמירתו של ציוד כבד זה והפעלתו בזמן הקרב. בדרך כלל מנה צוות הלוחמים של רכב זה שני חיילים, אולם לקראת המערכה נגד עם ישראל תוגברו הצוותים והועמדו על שלושה חיילים, כפי שמעיד הכתוב: „... ושלישים על כולו”. יעילותו של רכב-הברזל הוכחה בעיקר בהתקפות-פתע ובתנועות איגוף בלתי צפויות. זאת, בגלל מהירותו הרבה וכושר ניידותו, שהיקנו לו יתרון ניכר על חיל-הרגלים הכבד והאיטי. שאגתם הפראית של הסוסים הרתומים לכלי-הרכב זרעה בהלה פסיכולוגית בשורות האויב עוד לפני עצם ההתנגשות, ובהגיחם רמסו ודרסו בכל מה שפגעו, וכך הרסו כליל את מערך שורות האויב. ממשנה עתיקה אנו למדים כי הכוהן משוח המלחמה, בדברו אל הלוה-מים טרם צאתם לקרב, התייחס במיוחד לנשק זה. את דבריו „אל ירך לבבכם”¹² מפרשת המשנה: „מפני צהלת סוסים וצחצוח חרבות”¹³. עם ישראל לא היה מסוגל להתמודד עם רכב-הברזל של צבא מצרים ופרשיו. לפיכך, כשאפסה כל תקווה, הוא ניצל בהתער-בות ניסית. לאור כל אלה, תמוהה מאוד העובדה כי עד לתקופתו של שלמה המלך לא היה מצוי בידי עם ישראל רכב-ברזל, ובהמשך נרון בנושא זה.

לצורך הדיון, נחרוג מהתקופה בה עסקנו, אל תקופת כיבוש הארץ וההתבססות בתוכה. ההיסטוריה של כיבוש כנען על-ידי יהושע בן-נון ותולדות הבית הראשון הוכתבו על-ידי עובדה אמפירית ברורה בתחום ההיס-טורי-צבאי, והיא: העדרו של רכב-ברזל בצבאות ישראל באותה תקופה, ומציאותו של נשק זה בצורה מודגשת אצל האויבים הכנענים. העיון במקורות מוכיח כי כל מהלכי הכיבוש של ארץ-ישראל והשתלשלותם באותה תקופה הוכתבו, נקבעו והוכרעו מכוחה של עובדה זו. ניתן לומר שהקריטריון העיקרי ליכולתו של כל מצביא יהודי באותה תקופה, היה כושרו לבטל את העדיפות ההתחלתית של האויב ברכב-הברזל ולטפל בה בכל שלבי המלחמה.

העובדה שלאויביו של יהושע בן-נון היה רכב-ברזל לא מנעה ממנו, אמנם, לכבוש חלקים רבים של ארץ-כנען, אך היא היוותה סיבה רצינית מאוד לכך שמחוזות

נחם אלוקים דרך ארץ פלישתים כי קרוב הוא, כי אמר אלוקים פן יינחם העם בראותם מלחמה ושובו מצרימה”⁸. דברים מעמיקים לבעיה זו שומעים אנו מפי הרמב”ם, המצטט את הכתוב דלעיל כדוגמא מאלפת להבנת כללי ההתנהגות האלוקית. לדעתו, שינוי דרכי מסעם של בני ישראל, היה בו משום אמצעי חינוכי הכרחי, במטרה להרגיל את העם לתנאים החדשים ולהכשירו לקראת תפקידיו ומשימותיו בעתיד. עם העבדים שיצא ממצרים — עם מלוא רצונו ונכונותו, ולמרות גילוייה הניסטים של ההשגחה העליונה — לא היה עדיין מוכשר למסעי לחימה וכיבוש הדורשים רוח איתנה והחלטה נחושה. מכאן הצורך החיוני בתקופת המעבר.

בעיית רמתו הרוחנית של העם בשעה שעמד על שפת ים-סוף עוד בטרם אירע הנס, משמשת נושא לויכוח בין חכמי התלמוד: „דתניא היה רבי מאיר אומר: כשעמדו ישראל על הים היו שבטים מנצחים זה עם זה, זה אומר, אני יורד תחילה; וזה אומר, אני יורד תחילה לים. קפץ שבטו של בנימין וירד לים תחילה, שנאמר, שם בנימין צעיר רודם” (תהילים סח, 28); אל תקרי, רודם’ אלא, רר ים; והיו שרי יהודה רוגמים אותם שנאמר, שרי יהודה רגמתם’ (שם). לפיכך זכה בנימין הצדיק ונעשה אושפיוכן לגבורה, שנאמר, ובין כתפיו שכן’ (דברים לג, 12). אמר לו רבי יהודה: לא כך היה מעשה, אלא זה אומר, אין אני יורד תחילה לים; וזה אומר, אין אני יורד תחילה לים. קפץ נחשון בן עמינדב וירד לים תחילה”⁹. לפי רבי מאיר היתה נכונות מלאה בקרב כל השבטים לקיים את הציווי האלוקי ולקפוץ לים; ואילו לפי רבי יהודה היתה התנהגות העם שלילית והססנית לחלוטין. המדרש מביא סיפור זה ביתר הרחבה ומסביר את התנהגותו של שבט יהודה: „... קפץ שבטו של בנימין וירד לים תחילה... התחילו שרי יהודה מרגמין אותם באבנים... משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שהיו לו שני בנים, אחד גדול ואחד קטן. נכנס לחדרו בלילה, אמר לקטן: העמידני עם הנץ החמה; ואמר לגדול: העמידני בשלוש שעות. בא הקטן להעמידו עם הנץ החמה, ולא הניחו הגדול. אמר לו: לא אמר לי אלא בשלוש שעות ביום, והקטן אומר לו: לא אמר לי אלא עם הנץ החמה. מתוך שהיו עומדין וצווחין, ננער אביהם, אמר להם: בני, שניכם לא כיוונתם אלא לכבודי, אף אני לא אקפח שכרכם”¹⁰.

העדר רכב-ברזל

את הרפיון המוחלט שאחו בעם לנוכח התקרבותו של צבא מצרים, ניתן להסביר גם על רקע צבאי-

11. שמות יד, 6-7.

12. דברים כ, 3.

13. סוטה, פרק שמיני, משנה א.

8. שמות יג, 17.

9. מסכת סוטה, דף ל”ז, ע”א.

10. מכילתא, בשלה ה.

רבים לא נכבשו על-ידו: „ויאמרו בני יוסף לא יימצא לנו ההר, ורכב ברזל בכל הכנעני היושב בארץ העמק, לאשר בבית-שאן ובנותיה ולאשר בעמק זרעאל“¹⁴. שבת יוסף הגדיר את תמצית הבעיה שעמדה בפניהם: לאויב היושב בעמק יש רכב-ברזל, ולכן לא ניתן לכבוש את המישור, ברם, אפשר להיאחו בשטחים ההרריים. השלבים הראשונים של כיבוש הארץ היו בשטחים ההרריים ולא בעמקים, אשר נשארו בידי הכנענים. הסיבה: הכנענים ישבו בעמקים בתוך ערים מבוצרות ולרשותם עמד צבא מאורגן שמושתת על כוח-מחץ של רכב-ברזל. בהרים, לעומת זאת, היה רכב-ברזל מאוד לא יעיל. אותה תופעה חוזרת ונשנית בתקופה מאוחרת יותר: „ויהי ה' את יהודה ויורש את ההר, כי לא הוריש את יושבי העמק, כי רכב ברזל להם“¹⁵. גם במלחמת ברק בסיסרא¹⁶ מצויין: „ויצעקו בני ישראל אל ה', כי תשע מאות רכב ברזל לו“¹⁷. פסוק זה מסביר ומנמק את המצב הטראגי בעובדה אחת מהותית ועיקרית, ומכאן גם עצתה של דבורה לברק: „לך ומשכת בהר תבור ולקחת עמך עשרת אלפים איש“¹⁸. עצה זו נובעת ממש-קנה נכונה, כי אין כל סיכוי בלחימה במישור מול רכב-הברזל של האויב. בהמשך נאמר: „קום כי זה היום אשר נתן ה' את סיסרא בידך... וירד ברק מהר תבור ועשרת אלפים איש אחריו. ויהם ה' את סיסרא ואת כל הרכב ואת כל המחנה לפי חרב לפני ברק“¹⁹. אין אנו יודעים בוודאות כיצד הובס האויב, אך קיימים רמזים ברורים להשתלשלותם של המאורעות בדבריה של דבורה: „...הכוכבים ממסילותם נלחמו עם סיסרא. נחל קישון גרפם“²⁰. כנראה שאירע שיטפון אדיר בעקבות ירידת גשמים עזה, ואדמת העמק הפכה בוצית. הביצה מנעה לחלוטין את תנועת רכב-הברזל, שנתקע באדמה הרטובה, ואז: „וירד סיסרא מעל המרכבה וינס ברגליו“²¹. כאן אף ההסבר היחיד לעובדה שסיסרא נס ברגליו ולא השתמש במרכבתו המהירה.

„...ולא ישיב את העם מצרימה“

יתכן שהעדרו של רכב-ברזל בעבא ישראל נבע משתי סיבות עיקריות. ניתן לומר כי ההתפתחות הטכנו-לוגית של האומה בתקופה זו היתה עדיין נמוכה מכדי לטפל בצורה יעילה ברכב-הברזל מבחינה טכנית ומקצועית. השימוש ברכב-הברזל היה כרוך באחזקה תקינה על-ידי קיומן של סדנאות לאספקה סדירה של חלקי חילוף, ובהחלט ניתן לשער כי רמתו המקצועית-טכנית של העם לא עמדה לו להתמודד עם בעיות אלה. מצטרפת כאן אף העובדה המשמעותית שעם ישראל נדד בתקופות אלה ללא הרף, דבר שהיקשה על קיומן התקין של אורוות לסוסים וסדנאות לרכב. ברם, תיתכן אף סיבה אחרת, והיא כל-כולה בתחום הערכי ובמישור המוסרי. בפרשה העוסקת בהמלכת מלך על ישראל אנו

מוצאים: „רק לא ירבה לו סוסים, ולא ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס, וה' אמר לכם לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד“¹⁷. באותה תקופה היתה מצרים הספק הגדול והיחיד של סוסי מלחמה, שגודלו ואולפו במיוחד לצורך זה. החשש היה שקשרי מסחר עם מצרים עלולים ליצור קשרים רוחניים ותרבותיים הדוקים, שב-עקבותיהם אף תחול הידרדרות רוחנית ומוסרית כללית. לפי תפיסה זו, יש בעובדה של העדר רכב-ברזל בעבא ישראל מומנט רוחני ומוסרי משמעותי ביותר. רק בתקופת שלמה המלך אנו קוראים לראשונה על קיום רכב וסוסים: „ויאסף שלמה רכב ופרשים ויהי לו אלף וארבע מאות רכב ושנים עשר אלף פרשים, וינחם בערי הרכב ועם המלך בירושלים... ומוצא הסוסים אשר לשלמה ממצרים...“¹⁸. ואכן, בימי שלמה התפשטה ביתר שאת עבודת האלילים בעם, במיוחד בין נשות שלמה. היתה זו, בודאי, תוצאה של הידוק הקשר המסחרי והפוליטי עם פרעה מלך מצרים. עדות להידרדרות שאיפיינה את תקופת שלמה, נמצאת בדברי חכמי התלמוד, אשר רואים בתקופת שלטונו של שלמה את ניצני ההרס והחורבן: „אמר רב יהודה אמר שמואל: בשעה שנשא שלמה את בת פרעה, הכניסה לו אלף מיני זמר ואמרה לו כך עושין לעבודה זרה פלונית וכך עושין לעבודה זרה פלונית, ולא מיחה בה; בשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריאל ונעץ קנה בים ועלה בו שרטון ועליו נבנה כרך גדול של רומי“¹⁹.

סיכום

עסקנו בשתי תופעות יוצאות דופן בהיסטוריה היהודית, אשר במרכזן בעיות הגות וחשיבה. לסיום, נביא את דברי הרמב"ם ובהם סיכום התפיסה של ההגות היהודית הקדומה בדבר החשיבות החיונית של החוסן הרוחני, העוצמה המוסרית והביטחון הנפשי האיתן בלבו של הלוחם היהודי: „ומאחר שייכנס בקשרי המלחמה, יישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה וידע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה. וישים נפשו, בכפו ולא יירא ולא יפחד ולא יחשוב. לא באשתו ולא בבניו, אלא ימחה זכרונו מלבו ויפנה מכל דבר למלחמה. וכל המתחיל לחשוב ולהרהר במלחמה ומבהיל עצמו, עובר בלא תעשה, שנאמר: „אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם“²⁰. ולא עוד, אלא שכל דמי ישראל תלויין בצוארו. ואם לא ניצח ולא עשה מלחמה בכל לבו ובכל נפשו, הרי זה כמי ששפך דמי הכל, שנאמר: „ולא ימס את לבב אחיו כלבבו“²¹. והרי מפורש בקבלה: „ארור עושה מלאכת ה' רמיה וארור מונע חרבו מדם“²². וכל הנלחם בכל לבו בלא פחד ותהיה כוונתו לקדש את השם בלבד, מובטח לו שלא ימצא נזק ולא תגיעהו רעה, ויבנה לו בית נכון בישראל ויזכה לו ולבניו עד עולם, ויזכה לחיי העולם הבא“²³.

17. דברים יז, 16.

18. מלכים א' י, 26—28.

19. מסכת שבת, דף נ"ו, ע"ב.

20. יד החזקה, הלכות מלכים, ז' טו.

14. יהושע יז, 16.

15. שופטים א, 19.

16. שופטים פרקים ד—ה.